

макрокосмосе. Азербайджанский народ поднялся на напряженную борьбу за свое национальное самоопределение. Учебно-образовательные вопросы в творчестве Гусейна Джавида. Наследие Г.Джавида которое обладает многогранным творчеством и в нынешний день не теряет своей актуальности. Оно представляет большую важность в учебе и образовании подрастающего поколения. Потому что творчество Г.Джавида взяло свою художественно эстетическую основу из глубоких исторических слоев Азербайджанской культуры.

Ключевые слова: лирика, проблематика, романтика, идеология, актуальность, идея, литературный процесс

SUMMARY

In the establishing and development of Azerbaijan press history romantic and realist had great role. But in the propaganda of democratic country, independent nation and freedom of speech ideas, romantics who were the representatives of "Fuyuzat" literary school played especially important role. They also brought the ideology of national turkism and turan studies to Azerbaijan press and literature and spread them. Instructive and educational issues in the works of H.Javid. The legacy of H Javid which have the multi-faceted creations remains urgent today. It is important for the training and education of the growing youth.

Key words: National poet, romance, ideology, idea, literary process, creator of modern Azerbaijani verse

Dünya ədəbiyyatında, incəsənətində, xüsusən də Qərbi Avropada və Rusiyada romantizm bir cərəyan kimi 18-ci yüzilliyin sonları və 19-cu yüzilliyin əvvəllərinə təsadüf edir və Avropada S.Bayron, V.Hüqo, C.Sand kimi sənətkarların əməyi nəticəsində formalaşmışdır. Bir yaradıcılıq metodu kimi özünəməxsus mövzu, forma və məzmun xüsusiyyətlərinə malik olan romantizmin fransız dilindən alınmış mənası "həyatda olduğu kimi yox, romanda, kitabda olduğu kimi" (6, 50) deməkdir.

Romantizm Azərbaycan ədəbiyyatında da qədim tarixə malikdir. Məsələn, dahi N.Gəncəvinin "Xəmsə"sində irəli sürdüyü bəşəri problemlər; ölkənin ədalətli idarə edilməsi, zəhmətkeş insanlara hörmət, elmin qüdrətinin təntənəsi və s. bu kimi ideyaların daşıyıcısı olan qəhrəmanlar (İsgəndər, Şirin, Bəhram və başqaları) şairin romantikasının məhsuludur.

"Azərbaycan ədəbiyyatında romantizmin XX əsrdə yenidən meydana çıxması və ədəbi prosesdə, xüsusən, mütərəqqi romantizmin diqqəti cəlb edən müstəqil bir cərəyan kimi əsaslanması" (2, 3) ədəbiyyatımızda romantizm cərəyanının ən böyük tədqiqatçısı M.Cəfər (2, 3) 1905-1917-ci illərdə baş verən ictimai-siyasi ziddiyyətlərin doğurduğu "ədəbi hadisələrdən biri" və "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının çox mürəkkəb ziddiyyətli bir hissəsi" (1, 10) kimi adlandırır. Çox təəssüf ki, sovet ideologiyası baxımından çıxış edən tədqiqatçı alim (elə başqaları da) romantizmi və romantikləri "mütərəqqi", "mürtəcə" deyər qruplara böldü.

Görkəmli alim f.e.d. prof. K.Əliyev Azərbaycan romantizminin dünya romantizmi ilə bağlılığından bəhs edərək yazır ki: "XX əsr Azərbaycan romantiklərinin ədəbi-nəzəri görüşlərinin formalaşma prosesi geniş və çoxşaxəli mənba zənginliyinə malikdir" (6, 22-23).

Tədqiqat əsərləri ilə tanış olarkən bəlli olur ki, klassik Azərbaycan və Şərqi ədəbi fikri ilə Avropa ədəbiyyatı və rus romantizmi bağlı olmuşsa da, "Azərbaycan romantizmi ilə Avropa romantizmi arasında fərqlər də vardı. Belə ki, Avropa ədəbiyyatında romantizm realizmə, əvvəl yarandığı halda, Azərbaycanda romantizm realizmdən sonra yaranmağa başladı" (6, 90). Amma Azərbaycan və Şərqi ədəbi fikri Avropa və rus romantizmi ilə bağlı olsa da, xoşbəxtlikdən onu millilikdən uzaqlaşdırma bilməmişdir: "Bu çoxcəhətlik XX əsr Azərbaycan romantizminin nəzəriyyəsinə mürəkkəblik gətirsə də, hər halda onu millilikdən, özünəməxsusluqdan təcrid edə bilməmişdir" (6, 22-23). Əksinə, millətçilik, vətənpərvərlik, azadlıq, milli birlik ideyaları ilə

Sevil HƏSƏNOVA

ROMANTİZM VƏ AZƏRBAYCAN MƏTVUATI

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается динамика поэтической тенденции Г. Джавида. В какой бы географической местности ни создавалась, классическая литература всегда являлась сокровищницей эзотерических знаний о человеке и о вселенной о микро и о

zənginləşərək yeni formada ortaya çıxan romantizm həmin dövrdə Azərbaycan mətbuatının, xüsusən də "Füyuzat" ədəbi məktəbinin adı ilə bağlıdır.

Cavidşünas K.Əliyevin fikrinə: "XX əsr Azərbaycan mətbuatı yeni ədəbi-estetik fikrin inkişafını tamamilə təmin edir və klassik normalar çərçivəsində yazılan poeziyadan uzaqlaşmaq meyillərini daha güclü şəkildə əks etdirirdi" (5, 15).

Tədqiqatçı alim Timurçin Əfəndiyev "Azərbaycanda romantizm haqqında ilk məqaləni" (4, 15) 1919-cu ildə dövrün tanınmış ədəbi tənqidçisi Seyid Hüseyn (Kazımoğlu imzası ilə) yazdığını bildirir. Müəllif "Açıq tənqid" adlı məqaləsində romantizmin nəzəri-estetik mahiyyətini şərh edib.

XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan romantizminin ayrıca nəzəriyyəçiləri olmasa da, Abdulla Tofiq (Sur), Əhməd Kamal, Əmin Abid, Sənətulla Eynulla İbrahimov, Seyid Hüseyn (Kazımoğlu) kimi yazarlar bu cərəyan haqqında fikir söyləmiş və onu siyasiləşdirməyin tam ələhinə çıxmışlar. Məsələn "İqbal" qəzetinin 8 aprel 1912-ci il tarixli sayında S.E.İbrahimov yazırdı: "Əgər bir filosof bu dairədən çıxaraq siyasi firqələr arasında mübarizə çəkişmələri girdabına qarışarsa, döyülməkdən başqa bir şey qazana bilməz. Fəlsəfə ilə siyasət bir-birinə qarışmaz. Əvliami-fəlsəfiyyət ilə mübarizəyi-həyat meydanına atılmaq olmaz. Filosof və şair kəndi yerlərində, siyasətər kəndi yerlərində icrayı-vəzifə etmələri iqtizayi-həyatdır" (8,56).

Sovet dövründə və ondan sonrakı müstəqillik illərində də Azərbaycan romantizmi, onun keçdiyi inkişaf yolu, nəzəri-estetik prinsipləri ədəbiyyatşünas alimlərimizin diqqətindən gənərdə qalmamışdır. M.Cəfər, M.Əlioğlu, Y.Qarayev, Ş.Vəliyev, V.Osmanlı, K.Əliyev, İ.Həbibbəyli və başqa alimlərimiz Azərbaycan romantizmi haqqında çox dəyərli fikirlər söyləmiş, məqalələr yazmış, əsərlər çap etdirmişlər.

Akademik İ.Həbibbəyli "Romantik lirikanın imkanları" monoqrafiyasında yazır ki: "Bu yaradıcılıq metodu cəmiyyətin və insan həyatının vacib mənəvi problemlərinin inikasını ön mövqeyə çəkmişdir. Romantik metodun hədudları daxilində... Lirik-romantik qəhrəmanın işıqlı gələcək ümidi, ağılın ideal həqiqət axtarılığında həlledici rolu təsdiq edilmişdir. Romantiklər bu yolla özlərinin xoşbəxt gələcək, ideal həyat arzularını izhar etmiş, mövcud cəmiyyətin ictimai eynilərini açıb göstərməyə müvəffəq olmuşlar" (7,13).

20-ci yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycanda ədəbi proses müxtəlif məzmunlu və istiqamətli inkişafı özündə birləşdirən hadisə idi. Belə bir zaman Azərbaycan ədəbi mühitində iki ədəbi məktəb yaranaraq formalaşdı: realistiklər və romantiklər. Görkəmli alim K.Talıbzadə haqlı olaraq qeyd edirdi ki: "Yeni dövr Azərbaycanın ictimai, siyasi, fəlsəfi və ədəbi fikrinin bir zirvəsini "Molla Nəsrəddin" və öz məktəbi ilə C.Məmmədquluzadə təşkil edirsə, ikinci eyni miqyaslı zirvəni "Füyuzat" və öz məktəbi ilə Əlibəy Hüseynzadə təşkil edirdi. Bu zirvələr eyni köklü, eyni yaşlı, eyni ucalıqda, eyni əzəmətdə olan, ancaq qamətləri, görkəmləri ilə bir-birindən fərqlənən, yanaşı dayanmış, əsərlərin mənasını, sirlərini də özlərində cəmləşdirən iki nəhəng dağı xatırladır. Bu iki fikir zirvəsi, dünyası Azərbaycan xalqının milli intibahında müstəsna xidmət göstərmişdi" (3, 65).

Həm də hər iki ədəbi məktəbin nümayəndələri Azərbaycan ədəbiyyatına və mətbuatına çox yeniliklər gətirməklə yanaşı, (realistiklər-özünütənqid, romantiklər-özünütəsdiq) onun formalaşmasına, zənginləşməsinə də çox dəyərli töhfələrini verdilər.

Azərbaycan romantiklərinin görüşlərində basılıca yeri türkçülük, turançılıq, müasirlik ideyaları, ədəbi dil və s. problemlər əsas yer tuturdu. "Ümmətçilikdən-millətçiliyə keçiddən sonra ədəbiyyatda (xüsusilə poeziyada) türkçülük ideyası bədii axtarışların nüvəsini təşkil edirdi" (10, 57). Elə ona görə də 1920-30-cu illərdə romantizmdə birmənalı olaraq "ziddiyyət", "idealizm" axtaran "tənqidçilər"imiz tərəfindən mənəvi mədəniyyətin minillik tarixi ənənələri yanlış nəzəriyyənin hücumuna məruz qalıb, romantizm idealizm ilə eyniləşdirilib burjuaziyaya yanlış nəzəriyyənin hücumuna məruz qalıb, romantizm idealizm ilə eyniləşdirilib burjuaziyaya məxsus sənət kimi rədd edilirdi. 1960-cı illərdə isə "bütün mütərəqqi cəhətlərinə baxmayaraq, romantiklərin görüşlərində müəyyən dövrlərdə burjuaz idealist fəlsəfəsi və sosiologiyası burjuaz

"sənət sənət üçündür" nəzəriyyəsinin də mənfi təsiri özünü aydın göstərmişdir" (8, 10) kimi söylənilən yanlış fikirlər də var. Bu fikrin müəllifi olan M.Cəfər elə həmin əsərində sanki öz fikirlərini təkzib edərək yazırdı: "XX əsr Azərbaycan romantizmi ilə Azərbaycan realizmi arasında uçurum Çin səddi olmamışdır. Yəni bu romantizm realizmə qarşı olmamışdır, əksinə dövrün ən qabaqcıl ədəbi cərəyanı olan realist üslubdan müsbət mənada təsirlənə-təsirlənə inkişaf etmişdir" (10, 31).

"Ədəbi-ictimai fikir tariximizdə "Molla Nəsrəddin" tənqidi realizmin, "Füyuzat" isə romantizmin yaradılmasında, təşəkkül, inkişaf və təbliğində başlıca rol oynamışdır" (11, 43) söyləyən ədəbiyyatşünas alim Şamii Vəliyev çox haqlıdır. Görkəmli alim Əziz Mirəhmədovun təbirincə desək: "XX əsr ədəbiyyatımızı nəinki "Molla Nəsrəddin"siz, habelə "Füyuzat"sız təsəvvür etmək çətindir" (6, 9). Çünki hər ikisi ədəbi-mədəni intibah tariximizin inkişafı üçün paralel istiqamətdə (romantik və satirik istiqamət) fəaliyyətdə olmuş və "milli mədəniyyət nümunəsi olmaqla, bütövlükdə dünya standartlarına cavab verən bədii sənət yaddaşımızdır" (6, 14).

Beləliklə, XX əsrin əvvəllərində romantik ədəbi məktəbin nümayəndələri Ə.Hüseynzadənin başına toplaşmaqla, Azərbaycanda "Füyuzatçılıq adlı siyasi, ədəbi cərəyan" (1, 6) yaratmaqla yeni məfkurəli, siyasi məramlı turançılıq ideologiyasına başladılar. "Məqsədimiz, əməlimiz ittihad, ittifaq, ictimai və s. qüvvələrlə kürreyi-ərz üzərində insanlara vəd olunmuş səadətə nail olmaqdır" (1, 7) deyən Əli bəy Hüseynzadə məqsəd və məramlarını belə açıqlayırdı.

Romantizmin əsas məqsədi şəxsiyyətin azadlığına, azad iradə və düşüncəyə diqqət çəkmək olmuşdu. Azərbaycan romantizmini araşdırarkən belə bəlli olur ki, Azərbaycan romantikləri əsasən türkçülüyə meyl etmişlər. Odu ki, bu romantizmin idealında vətənpəşilik, millətçilik, həm də turançılıq daha qabarıq şəkildə verilirdi. Əsasən də füyuzatçılar və sonar onların yoluğu davam etdirən yazarlar bu yolda fərqlənmişdilər. Məsələn, M.Hadi, H.Cavid, A.Səhhət, A.Sur və b. yaradıcılığında Vətənpəşilik, Turançılıq, türkçülük, azadlıq daha çox tərənnümü edilirdi. Məsələn, A.Səhhət "Mən vətəni canım kimi sevirəm" deyirdisə, H.Cavid "Haqqını sən mübarizə ilə alarsan" söyləyirdi.

"Romantiklərin türkçülüynü nəzərə almamaq, ümumiyyətlə, XX əsr Azərbaycan romantizmini yarımçıq tanımaq deməkdir. Türkçülük Azərbaycan romantizminin ayrılmaz atributlarından və ancaq bu yönündə əhatəli, obyektiv, dəqiqliklə araşdırılması Azərbaycan romantizminin həqiqi mahiyyətini, özünəməxsusluqlarını anlamağa yardımçı ola bilər" (7, 4).

Son 20-30-il ərzində ölkəmizdə baş verən ictimai-siyasi hadisələr bir daha sübut etdi ki, Azərbaycan romantiklərinin yaradıcılıq problematikasında turançılığın tərənnümü əsas amillərdən biridir. Bu haqda ədəbiyyatşünas alim Aybəniz Əliyeva (Kəngərli) yazır: "Turançılıq tarixdəki bu gerçəkliyə nostalgiya duyğusu ilə yanaşmaq və yenidən bütün türk xalqlarını vahid mədəniyyət, vahid kultür, vahid dövlət çatısı altında birləşdirmək istəyindən doğmuşdur. Azərbaycan romantiklərinin də yaradıcılığında və kulturoloji görüşlərində mədəni Turançılıq mühüm yer tutmuş, ümumtürk mədəniyyətinin yaradılması yolunda təkanverici təməl rolunu oynamışdır" (3, 18).

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf yolları. ADU-nəşr. Bakı, 1982, 155 s
2. Cəfər Xəndan. Cavid sənəti. Bilik-cəmiyyəti. Bakı, 1981, 268 s
3. Əliyeva Aybəniz. Azərbaycan romantikləri və türkçülük hərəkatı. Namizədlük dissertasiyasının avtoferatı. Bakı, 2005, 53 s
4. Əliyev Timurçin. Romantik dramaturgiyada tarixilik və bədillik. Doktorluk dissertasiyası. Bakı, 1999, 280 s
5. Əliyev Kamran. XX əsr Azərbaycan romantiklərinin ədəbi-nəzəri görüşləri. Elm. Bakı, 1985, 300 s

6. Əliyev Kamran. Azərbaycan romantizminin nəzəriyyəsi. Elm. Bakı, 2006, 310 s
7. Humanitar elmlərin müasir durumu və ədəbiyyatşünaslığın nəzəri metodoloji məsələləri. (Beynəlxalq elmi konfransın materialları). Elm. Bakı, 2010, 538 s
8. Hüseyn Cavid: həyat və sənət yolu (bibliografik göstərici). Elm. Bakı, 2006, 240 s
9. Həsənova Sevil. Hüseyn Cavid yaradıcılığında tərbiyə məsələləri. Elm. Bakı, 2013, 138 s
10. İsmayılov Əli. Dünya romantizm ənənələri və Hüseyn Cavid. Yazıçı. Bakı, 1988, 200s
11. Məmmədli Qulam. Cavid ömrü boyu. Yazıçı. Bakı, 1982, 269 s